

Роксоляна

Осип Назарук

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Осип Наза рук

роксоля на

Жінка халіфа й падишаха (сулеймана великого) завойовника і законодавця

Історична повість з 16-го століття

I. СТРАШНЕ ВЕСІЛЛЯ

Не знаєш ранком,

Що буде вечерком.

Народна приповідка.

I

Було то в гарячий літний вечір 1518 р.

Золота велика зізда дня помалу заходила в найбільший став Поділля, що в блискучім озері світла лагідно шелестів м'якими хвилями води. Вона мов цариця лагодилася до сну на своїм м'яким, пурпуровім ложі. За ставом видніли темні окопи й білі стіни Рогатина та спокійна лента тихої річки Липи.

В такий час із-за синьої смуги ліса показалися чотири вози на порошнім шляху, що провадив зі Львова до Рогатина. На них їхали весільні гості. То старий Дропан, львівський купець, їхав з сім'єю в Рогатин, женити свого одинака Стефана з дочкою о. Луки Лісовського — пароха при церкві св. Духа, на передмістю Рогатина.

Молодий Стефан Дропан, що вже від двох літ любився в Настуні Лісовській, не пам'ятався з весільної радості. Він більшу часть дороги йшов попри вози, хоч з нього сміялися, що й так скорше не буде на місці.

— Не спішися, бо й так не знати ранком, що буде вечерком, — говорив йому батько, що вже переняв цю улюблену приповідку від свого свата, батька Настуні, який часом приїздив до свого брата, що був священиком при церкві св. Юра у Львові. Але Стефан то випереджував вози, то оставав позаду, щоби свобідніше віддаватися своїм мріям про щастя. І не бачив і не чув нічого, пріч своєї дівчини

коло себе, хоч її не було тут. Не бачив ні синявої шати шалвій, ні смілок у тінистих місцях лісів, які переїздили, не бачив золотистої імли беріз, ні пахучої м'яти, ні гнучкого ломиносу, ні яглиці, ні жовто-червоної дівини, ні холодку, ні копитника-стародуба, хоч ішов по них.

— Йому тепер цвіте папороть... — говорили про нього весільні гості, прихильно сміючись.

А в його серці цвіла й пахла любов.

Він раз у раз згадував, як вона починалася і як перший раз побачив Настуню на подвір'ю церкви св. Юра у Львові. Відтоді життя було для нього одною смугою світла, запаху й музики. І боротьби. Батько не дуже був за цим, щоб він женився з попадянюкою. Мав для нього на приміті багату дочку свого спільника в торгівлі. А й сім'я Настуні, яка належала до старих священичих родів, дивилася нерадо на її подружжя з сином «крамаря». Подобалося їй його багатство. Відпихало те, що він «крамар». Але кінець кінців якось погодилися.

Як же далеко було молодому Стефанові до міста, що вже видніло перед ним, і до невеличкого дому на березі тихої Липи біля церковці св. Духа.

II

Атам ждали на них, бо все було приготоване до весілля. Весільні гості з'їхалися вже й гамірно було від молоді і старших.

Брат хазяїна о. Іоан Лісовський найдовше опирався подружжю Настуні зі Стефаном. Бо між церквою св. Юра й сім'єю Дропанів провадився довгий судовий спір за якийсь ґрунт, і о. Іоан недобре думав про старого Дропана. Тай тепер виїхав скорше зі Львова, щоб не їхати разом з «безбожним крамарем», котрий провадив судові спори з домом Божим. І крім того урядив ще одну демонстрацію, — він хотів бути на вінчанню своєї братаниці. Але не хотів, щоб старий Дропан міг чванитися, що він, о. Іоан, приїхав нарочно на те

весілля! Для того вишукав собі якісь церковні діла у львівського Владики до Кам'янця на Поділлі, щоб тільки буцімто по дорозі бути на весіллю братаниці. Це розголосив ще у Львові.

Тепер сидів зі своїм братом і з ігуменом недалекого василіянського монастиря в Чернчу, о. Теодозієм, в садку біля парохіального дому, при деревлянім столику, в тіні лип. Перед ними стояли три глиняні горнятка, глечик кислого молока, хліб і масло.

— Їж і оповідай, що нового, — говорив до нього о. Лука.

— Від чого тут починати? — журився о. Іоан.

— Від справи нашої Церкви, — сказав поважно ігумен Теодозій.

— Авжеж, — відповів о. Іоан.

Хвилину подумав, взяв шматок житнього хліба, насмарував маслом і, поклавши його знов на деревляну тарілку, почав:

— Нашу святу церкву до решти розорили й одоліли латинські гієрархи та й панують над нею. А наші крамарі ще й собі шарпають її, — не стерпів, щоб не додати.

— І врата адові не одоліють її, — замітив побожно ігумен Теодозій.

— Так, так, — відповів о. Іоан. — Але щораз більше важко стає дихати. Гордість, лакізмство, нечистоту, ожирство й пиянство — всі без винятку гріхи головні бачимо у чужих. А мимо того панують вони над нашою церквою. І Господь не виводить її з чужого ярма!..

Львівський священик гірко усміхнувся. На се сказав о. Теодозій:

— Бо й ми не без гріхів. Особенно нищить нас оден головний гріх. Це лінивство. Із-за нього ми так покутуємо. Бував я в світі, між чужими людьми, бував у Єрусалимі, і в Антіохії, й на Святій горі Афонській. Але ніде не бачив, щоб інші люде так мало прикладалися до книг, як наші. І тому вони не уміють боронити своєї церкви перед нападами ворогів!

— Ти все своє, отче ігумене, — замітив о. Лука. — А я тобі не раз кавав і тепер кажу, що воно троха так, а троха ін акше. Бо де тих

книг взяти? І за що купити? Га? За що?! А ще до того жонатому священикові в нинішніх дорогих часах! Церковні землі загарбали старости й ксендзи. Татарські напади дихати не дають. І ніхто ними не журиться! Якось сього року ще не було їх тут. Але слухи про них уже йдуть. Селянин зубожів і раз у раз даліше убожіє. Міщанство теж, бо шляхта бере торгівлю в свої руки, хоч кричить, що це їй «не до гонору». А наших священиків вже тут і там навіть на панщину гонять! І де їм голова до книг?!

Настала прикра мовчанка. Отець Іоан, що мав їхати до Кам'янця, занепокоївся на вістку, що є вже слухи про небезпеку. Але подумав, що брат, як знає щось більше про се, то скаже йому перед від'їздом.

А о. Лука відітхнув і говорив даліше:

— От возміть на приклад мене! Кажуть, що віддаю дочку за багача. Але голої її не можу віддати. А кілька мене коштує це весілля? Оден локоть атласу 20 грошей, а фаландашу 35. І в що її одягти? І за що?

Знов помовчав і тягнув, бо перед братом і своїм приятелем ігуменом не мав таємниць:

— А що коштує весілля! Навіть така дурна шука коштує 2 гроші, короп ще більше, гарнець вина 40 грошей, фунт шафрану 70, камінь цукру 150, а камінь перцю 300! А де байберка, а брокатові кафтани, а кіндяк, а чинкатори? Бо й я тай моя жінка мусимо якось завтра виглядати бодай попри людей! Ви, отче ігумене, маєте одну реверенду й не турбуєтеся тим всім!

— Ти щось, як крамар, розговорився, — замітив брат. — Аж так скоро відбилося на тобі нове посвоячення?

— Вибачайте, — сказав о. Лука. — Але якби вам так уже від місяця жінка про ніщо інше не говорила, як про потрібні їй адамашки й фаландаші, то й ви так сим накіпили б, що мусили б перед кимсь пожалітися!

— От, дякуй Богу, що одну дочку маєш та й тої позбудешся завтра, — сказав брат.

— Таж дякую, — відповів о. Лука. — Але чого ти так завзято хотів її випхати за якогось убогого чоловіка? Щоби клепала біду, як клепле її батько? Га?

На те сказав ігумен:

— Гнівайтесь, або як собі хочете, а я вам правду скажу! Не будь у нас родин — і журби за весілля та придане, та фаландаші, та й байберки, та всю ту мірську суєту, — то й боротьбу з латинством ми видержали б! А земельки наша церква ще від князів наших і народу має стільки, що будуть ще сотки літ брати і вистарчить для нас! Тут не в сім діло, а в тім, що ми до боротьби з латинством не маємо тої зброї, котру має воно! Правду кажу, як все, але ви її не хочете бачити!

Тут ігумен звернувся до хазяїна дому і з жалем сказав:

— Нехай Бог дасть щастя дитині твоїй на тім шляху, на який вона ступає. Але чи не більше богоугодне діло зробила б вона, якби так пішла в монахині? Ой придалася б та дитина нашій гоненій церкві. Бо має великий розум. Та ви даєте її тому, котрого не любите! Мало маємо ми монахинь зі священничих родів наших та з панських. А у ляхів навіть магнати за честь собі мають, коли з їх роду в монастир піде панна. Ось чим вони нас побивають! І тому народ їх так шанує їх костел, бо пошану від верхів до костела бачить. А ми до сладостей мірських як мухи до патоки липнемо! Та й така нас і доля в тих сладостях жде. В гіркість обертається сладість мірська. Порохнявіє сила наша, і миршавіє наш нарід, а поратунку нізвідки!

Ситуація зробилася страшно прикра. Але ігумен не звертав на се найменшої уваги і говорив даліше:

— Давав той народ на церкву нашу, дає і буде давати! Але рідко це трафиться, щоб було кому правити тим, що він дає! І народ се

бачить, бо ще зовсім не осліп. Та й не тільки наш народ бачить, але й сусіди бачать се. Та й беруть, що хочуть. Бо як не брати? Звалювати всю вину на ворогів — се пуста пісенька. Бо правдою єсть, що і вони були б у нашій церкві, якби ми самі та інакше дбали за неї. Ось де правда! І не минути нам Божої кари за те, що і правду закриваємо! Ніхто не мине тої кари. Прийде, бо ми її взиваємо не віднині!

Брат о. Луки вже отвирав уста, щоб відповісти. Але перед ворітьми заскрипіли вози Дропана, й весільне товариство почало вискакувати з них і прямувати в сад.

III

Дерева в саду немов занялися червенню, й немов червоний пожар обняв сад і церковцю св. Духа, що й досі стоїть на тім самім місці, і парохіяльний дім при ній, і тиху ленту Липи, і великий став, і лани золотої зрілої пшениці, що усміхалася до неба синіми квітами волошки й немов очікувала на серп. Всі присутні подивилися неспокійно на небо, лякаючись заграви. Але вона горіла на заході.

В кривавім блеску конаючого дня надходив молодий Стефан Дропан зі своїм щастям у душі. Він очима живо шукав своєї Настуні. Знайшов її в садку, в товаристві двох подруг, дуже зацікавлену розмовою про щось.

— Над чим так радите? — запитав весело, підбігаючи до своєї судженої.

— Не скажемо! — відповіла за неї її подруга Ірина.

— Не можемо сказати, — поправила її Настуня.

— Завтра довідаєтесь! — докинула друга дівчина.

— Та скажіть, скажіть, — просив м'яким голосом Стефан.

Дівчата давалися просити.

Нарешті Настуня, переглянувшись очима зі своїми подругами, втаємничила Стефана: Ірина замовила ворожку циганку, щоб перед тим вінчанням виворожила їй будучність!

— Тільки батькові про це ні словечка, бо дуже гнівалися б! — сказала Настуня. Стефан прирік мовчати.

IV

Старий Дропан і його жена привіталися по звичаю з панотцями й він відразу почав:

— Господи! Як же здирали нас по дорозі! Всего десять миль уїхали ми, а платили і мостове, і гробельне, і перевозове, і пашне, і ярмарочне, і торгове, і помірне, і штукове, і від повних возів, і від порожніх, і на обидві руки, і на одну! Драча й лупежество такі, що й під турком не гірше!

— Хто їде на весілля, той не торгує, — не стерпів о. Іоан, щоб не вколоти старого Дропана. Але той не був з тих, що наставляють і другу ланиту. З місяця відтявся:

— Не знати, панотче, що більше богоугодне: чи по дорозі на весілля робити діло, яке трапиться, чи їхати за ділом і по дорозі вступати на весілля...

Поважна жена старого Дропана подивилася на нього з закидом, о. Лука усміхнувся, о. Іоан не відповів нічого.

Старших весільних гостей запросив о. Лука, відітхнути поки що в садку. А молодші щезли. Найскорше щез Стефан Дропан. Пішов шукати за Настунею і привітатися з її матір'ю.

Отець Лука вийшов до коней не тільки як хазяїн, але й як знавець. В гарного коня любив вдивлятися як в образ. А розумівся на конях так, що тільки оком кинув, і вже знав їм вартість і ціну.

Молодий Стефан знайшов Настуню в крузі подруг, котрі товпилися на другім кінці подвір'я біля молодой циганки, що хотіла ворожити молодій. Якась тітка Настуні горячо противилася тому, кажучи, що перед самим весіллям не годиться. А Настуня весело напиралася, кажучи раз у раз:

— Тіточко! Адже Бозя могутніша від ворожки!

— Так, так! — підтягали за нею її подружки, а найбільше її приятелька Ірина. — Що Бозя дадуть, те й буде!

Стефан сягнув у карман і знебачки сипнув на ворожку жменю дрібних грошей. Се рішило справу. Настуня кинулася радісно до нього і взяла його за руку. А ворожка, що зараз визбирала часть грошей, вхопила її за ліву руку й почала вдивлятися в неї. Тітка вже не противилася, в напруженню очікуючи.

Ломаною бесідою почала циганка говорити, дивлячись то в обличчя, то в долоню Настуні:

— Твоя чоловік багата, ах, яка багата. Дуже багата!..

— Ото виворожила! — сказала одна з подруг.

— Та все ми всі знаємо! — докинула друга і глянула на Стефана.

Він спустив очі й увесь запаленів. А ворожка говорила далше:

— В перлах і фарарах ходити будеш... І адамашки під ногами будеш, а горючий камінь у волоссю твоїм, а біленькі шовки на ніженьках твоїх, а червона кровця на рученьках твоїх... Ладан і кубеба у кімнатах твоїх... А їсти будеш дорогий цинамон, а пити будеш солодкі сорбетти... А мати будеш двох синів, як Ева... і два весілля, а одного мужа!...

— Ха-ха-ха! — засміялися подружки.

— Тіточко, тіточко! Аж два весілля і одного мужа! Як же се?

Тітка Катерина відповіла: «От верзе!». Підняла праву руку над молодятами й поважно перехрестила їх. Стефан весь час журився тим, відкіля він возьме аж таких багатств.

Циганка вдивлялася досі спокійно й немов з насолодою в біленьку рученьку Настуні. Нараз, немов збентежена сміхом дівчат, що перервали їй ворожіння, дуже споважніла й інакшим, суворішим тоном голосила свою ворожбу:

— Далека дорога без мостів, без шляхів... По чорнобиллю, по твердім корінню... де цвітуть шалвії і божії ручки... де сон-трава синіє... де горить горицвіт... де повзе дур-зілля й перекотиполе...

перекотипол-ле... перекотипол-л-ле!..

Урвала, немов в екстазі, захлистуючись, як від води, і кинулася на землю збирати решту розсипаних грошей. Потім глянула глибоко в очі молодій і, навіть не звернувши уваги на Стефана, поспішно відійшла. Оглянулася ще кілька разів за Настунею і зникла за ворітьми.

Всім, що остали, зробилося по її відході якось ніяково. Стара тітка Катерина заговорила:

— То, діти, все так ворожать дівчатам перед вінчанням, що буде багата, дуже багата, що поїде в дорогу, далеку дорогу, що матиме синів, що буде їй і весело, і сумно, от як у життю буває.

Настуня на те усміхнулася й заспівала:

Ой втоптана доріженька,

Посипана маком!

Та чи гаразд мені буде

За тим одинаком?...

І незначно притулилася до Стефана. Її веселість уділилася й йому. Він заяснив на обличчі й відповів їй веселим тоном:

Ой втоптана доріженька

Горі мочарами!

А хто її так втоптав,

Любко, вечорами?...

— Ти, ти, ти! — сказала приязно Настуня й повела його до матері.

За ними барвистою струєю ринула молодь в кімнати, бо надходила ніч.

V

Амала се бути остання ніч Настуні в її ріднім домі і — одна з останніх на рідній землі.

Вона немов прочувала се. І якось докладно оглядала свою скромну, дівочу кімнатку, одиноке вікно котрої виходило на луг над

Липою. Переглянула ще раз свій слюбний одяг і свої річі, які мала забрати до Львова. Деякі відкладала, щоб забрати їх при слідуючим побуті в Рогатині. Між відложеними річами були й дві повісті, які перечитала найменше двадцять разів: «Пов ґсть о Китоврас ґ» і «Пов ґсть дивна о цар ґ Соломон ґ».

Заснула пізно і тільки півсном. І снилось їй, як хтось співав уривки весільних пісень:

Благослови, Боженьку,
Першу дороженьку!
Ми йдемо на барвінок,
Настуненці на вінок...
Зіленька насадила
Тонкого, високого,
Листоньку широкого...

Хоч Настя була веселої вдачі, але ся переломова хвиля в її життю настроювала її так поважно, що встала як у памороці. Якась неозначена дрож роскоші й страху, дивної боязні перед чимсь невідомим наповняла все її єство. Рух весільних гостей ще збільшував її неспокій.

Успокоїлася аж перед самим виходом з дому до церкви, коли вже була зовсім одягнена до слюбу.

Вінчати молодят мав о. Іоан, стрик Настуні зі Львова.

Вже було з полудня, як вийшли з дому й попрямували до церковці св. Духа.

В хвилі, коли Настуня з друзбами станула на першій деревляній східці церкви, сталося щось страшне. Що саме сталося, в першій хвилі ніхто з учасників весілля не здавав собі справи.

Вони тільки почули оподалік крики.

Уривані, проразливі крики.

Всі занепокоїлися й заметушилися. Та й почали інстинктивно оглядатися за місцем укриття. Втім скричав хтось:

— Татаре йдуть!

— Алла-гу! — залунали дикі крики вже в улиці і з боків. Весілле вмиль розлетілося серед страшного переполоху. Кождий скакав, куди міг. Хто в сад, хто між будинки, хто в шуварі недалекої річки Липи.

Настуня вискочила з-між своїх дружбів і хопилася свого судженого. Хвильку обоє стояли перед отвореною й освітленою церквою, мов задеревілі. На хвильку пустилися йти в церкву, мов під опіку св. Духа. А потому вибігли й пустилися бігти в сад.

Але вулиця була вже заповнена татарськими їздцями. Вони з диким криком перли наперед. Густі гриви й хвости їх негарних коней, «бакематів», досягали землі. Багато весільних гостей було вже в їх руках — на арканах. На оболоню за садом теж видно було татар, що уганялися за поодинокими людьми то на конях, то пішки. Рев худоби долітав з цілого передмістя. Тут і там блимала пожежа. То татаре підпалювали виграбовані доми передмість Рогатина.

Міста ще не мали в руках. Там лагодилися до оборони. Чути було грання труб і биття в дзвони, мов на пожар.

Під навалом жаху Настуня зімліла і в своїй білій слюбній сукні з вінком на голові впала на порошній дорозі. А Стефан прикляк біля неї...

І світ затьмився обоім.

II. Ой битим шляхом кИлійським, ой диким полем ординським...

Там в долині огні горять,

Там Татаре полон ділять...

Один полон з жіночками,

Другий полон з дівочками...

З народної пісні

I

Настуня почула, як хлюпнули на неї студеної води. Пробудилася й відкрила очі.

Хвилю не розуміла зовсім, де вона та що з нею діється. Над нею нахилилися дві постаті з чорними, скісними очима, малими вусиками й вистаючими кістками облич, в острих шапках, з луками за плечима, в чорних кожухах, вивернених вовною наверх. Грудь Настуні стиснув такий великий страх, що переходив аж у розпач. Якийсь дивний, півсвідомий жах і неприємність розливалися по всім її тілі і по очах, стискали гортанку, тамували віддих.

Перша її думка була, що вона в руках татар — татарська бранка і що ті півдикі постаті з жовтаво-темними обличчями можуть з нею зробити, що хочуть.

Відвернула від них очі. Тепер побачила, що лежала на якійсь леваді, недалеко ліска. А біля неї лежало або куняло в отупінню багато молодих жінок і дівчат. Між ними пізнала кілька знайомих міщанських дівчат. Своєї подруги Ірини з Рогатина не бачила. Оподалік лежали й сиділи мужчини, пов'язані міцними мотузами й ремнями. Відразу пізнала між ними свого Стефана. Він вдивлявся в жіночий полон. Чула, що очима шукає її.

Рівночасно думала над тим, що сталося з її батьком і матір'ю, з її подругами, з її весіллям... Мала вражіння, що воно розбилося, як скло,

Щезло, як сон.

Рогатина теж не бачила. І він щез, як сон. Що буде з нею?

Ся думка загорілася в її голові, як пожар, що зривається на криші дому разом з першими лучами нового дня.

Татаре ходили поміж полоненими, порядкували їх, б'ючи тут і там батогами. Стони і крики наповняли воздух. Настуню успокоювало трохи те, що мала так багато товаришок і товаришів неволі.

II

Вечеріло. Ніч затягалася ніжним серпанком таємничого смутку. В недалеких корчах заблимали м'ягким сяйвом свято-іванські мушки-світляники. Вони свobodно літали і світили. А десь далеко горіла пожежа.

Татаре розпалили великі вогні. Видно, мусіли бути в більшій силі й чулися безпечно. Свідчив про се й численний полон, який зібрали. В нім було більше слюбних пар з дружками й дружбами. Саме тепер паювали їх. Настуня не розуміла, на чім полягало се паювання. Бачила тільки, що воно — припадкове.

По небі почали блукати блудні звізди, метеори. Хвилями виглядали, як правдивий дощ. Вона весь час бажала собі одного: жити, жити, жити — за всяку ціну жити, хочби в біді й пониженню, в татарській неволі! Бо світ був такий гарний, гарний! А вона була ще така молода, молода!...

Три роди світел, що блимали на землі і на небі, надавали їй першій невольничій ночі якоїсь таємничої краси. А грізні й дикі татарські обличчя зі скісними очима й остроми шапками викликали грозу невідомого їй, розкішного жаху. В корчах чути було крики дівчат і жінок, над котрими знущалися дикуни. Уже тут зрозуміла Настя проклін, який часом чула на базарі при сварці перекупок: «А брала б ти слюб на Дикім Полі ординськiм!...». І пізнала, що є щастя в нещастю: їй поки що не грозило таке знущення, бо татарські ватажки звернули вже на неї увагу як на ціннішу добычу й лишили її поки що в спокою.

III

• • •

Далі — у повній книжці «Роксоляна».
nashaknyga.com.ua